

מכירת שטר חוב

מצינו בגמרא בכתובות¹ "אמר שמואל המוכר שטר חוב לחברו וחזר ומחלו מחול ואפילו יורש מוחל".

התוספות במקום שואלים² בשם ר"י: "היאך יכול למכור החוב דבשלמא כשיש ללווה קרקעות מוכר לו אותו שיעבוד שיש לו על הקרקעות אבל כשאין לו כלום מה מוכר לו". מתרץ התוספות "ונראה לי דלא הוי מכר מדאורייתא דאי הוי מכר אמאי מחול". כלומר, התוספות באמת סוברים שכל מכירת שטרות אינה אלא מדרבנן, והסיבה הפשוטה היא שכיון ששטרות אין גופם ממון אלא מילי בעלמא, לכן מדין תורה לא חלה בהם מכירה ובאו רבנן וראו שיש צורך בדבר ותיקנו שמכירת שטרות תועיל. אך כיון שמדין תורה אין המכירה חלה לפיכך המוכר רשאי למחול.

וכן כתב הרמב"ם³: "קנין השטרות כדרך הזאת (האמורה בהלכות יי"א) מדברי סופרים אבל מן התורה אין הראיות נקנות אלא גוף הדבר הקנוי בלבד, לפיכך המוכר שטר חוב לחבירו עדיין יכול למחלו ואפילו יורשו מוחלו".

וכמו כן פסק גם הרי"ף⁴, ע"פ הסברו של הר"ן, ואלו דבריו: "לפיכך העלה הרי"ף ז"ל דהיינו טעמא משום דשטרות אין גופן ממון ואי אפשר להקנותן בהקניה גמורה אלא שחכמים תיקנו להם צד מכר ולפיכך יכול למחול לפי שלא זכה בהן לוקח מן התורה". (הש"ך⁵ חולק על הר"ן בהסבר הרי"ף וסובר שמכירת שט"ח לרי"ף היא מן התורה, עיין שם).

גם ר"ת סבר בתחילה כתוספות: "וכן נראה לר"ת דלא הוי מכר אלא מדרבנן" (תוס' אצלנו) אך חזר בו בעקבות קושיית ר' אליעזר ממיץ "מהא דממעטינן שטרות בפרק הזהב מאונאה". כוונתו לגמ', הדנה בדברי המשנה האומרת: "אלו דברים שאין להם אונאה: העבדים, השטרות והקרקעות", ואומרת "גבי שטרות - יוכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך"⁶ יצאו שטרות דכתיב "וכי תמכרו ממכר" - שגופו מוכר

¹ דף פ"ה ע"ב.

² ד"ה המוכר.

³ הלכות מכירה פ"ו ה"יב.

⁴ דף מ"ד ע"ב מדפי הרי"ף.

⁵ חו"מ סימן ס"ו ס"ק א.

⁶ ויקרא כ"ה.

- וגופו קנוי", מה שאין כן בשטרות שאינן עומדים אלא לראיה.
 ואם נצרכה הגמ' לפסוק בכדי למעט אונאה בשטרות סימן שמכירתם מן התורה.
 התוספות וסיעתם יענו לשאלת ר"א ממיץ בכמה אפשרויות:
- א. שטרות התמעטו מאונאה במקרה שהקונה מוכר את השט"ח עצמו ללווה.
 - ב. מעלה לו דמים שיכתוב חוב שבע"פ על גבי שטר.
 - ג. ברמב"ן מובאת תשובה נוספת, עיקר המיעוט הוא לעבדים וקרקות ואגב זה מיעטו גם שטרות.

כאמור, ר"ת חזר בו והסביר הסבר חדש: מכירת שטרות היא מן התורה. א"כ כיצד המוכר יכול למחול? מסביר הר"ן בסוגיא דידן: "לפי ששני שיעבודים יש לו על הלווה שיעבוד גופו של לווה שהוא מחויב לפרוע והוא עיקר השיעבוד, ושיעבוד על נכסיו אם הוא לא יפרע מדין ערב... ושעבוד הגוף שיש למלווה על הלווה לאו בר מכירה הוא הלכך אינו נמכר אלא שיעבוד נכסים בלבד... וכי חזר ומחלו פקע שיעבוד הגוף וממילא פקע שיעבוד נכסים שאינו אלא מדין ערב".

הגאון ר' חיים סלוביצ'יק⁷ הבין את השגת הראב"ד על הרמב"ם (לעיל) כתואמת לשיטת ר"ת: "אמר אברהם לא מן השם הוא זה, אלא הלווה אומר ללוקח אני לא שיעבדתי עצמי לך, עכ"ל". אבל מוסיף ר' חיים שלא צריך להגיע לכך, ואפשר לומר שגם שיעבוד נכסים לא נמכר ללוקח אלא רק הזכות לגבות, וכיון שכן גם שיעבוד הגוף וגם שיעבוד נכסים ביד המלווה ובידו למוחלם.

כנראה, ר"ת לא אזיל כסברת ר' חיים משום שא"כ אין דבר ממשי שנמכר, שכן זכות לגבות איננה דבר ממשי כ"כ וממילא נצטרך לשוב ולומר שמכירה דרבנן, ואפשרות זאת כבר דחינו.

בשיטות הראשונים הללו נרחיב בהמשך.

שיטה נוספת להסבר המכירה, והיא הפשוטה שביניהם, היא שיטתו של רש"י⁸ "דאמר לו לווה ללוקח לאו בעל דברים דידי אתי", וא"כ לרש"י המכירה היא מדאורייתא.

ובכאן יש מקום לעמוד על מחלוקת רש"י ותוספות: כיצד רש"י יתמודד עם קושית התוספות שאי אפשר למכור שטרות?

ושאלה נוספת: רש"י מסביר שהלווה יאמר לקונה "לאו בעל דברים דידי אתי" כאשר המוכר ימחול על חובו, ולכאורה הלווה יכול לומר זאת תמיד גם אם המוכר לא ימחול? ולכן, נראה להסביר ברש"י שהמוכר מוכר את הנייר עצמו שכתובה בו המכירה, ונייר תמיד אפשר לקנות. המוכר עושה את הקונה לשליח שלו לגבות את החוב, ולכן

⁷ חידושי הגר"ח על הש"ס עמ' צח.

⁸ ד"ה מחול.

המוכר נשאר הבעלים על החוב ובמחילתו, נמחל החוב.

אבל התוספות חולקים על רש"י שכן כל הסוגיא איננה מזכירה כלל ענין של שליחות. ונסיים את הצגת השיטות עם שיטת רבנו חננאל המובאת ברי"ף וברמב"ן (לעיל)- "פירש ר"ח משום דיכול למימר עיינית בחושבנאי ולא פש ליה גבי ולא מידי". הרמב"ן מביא שתי אפשרויות בהבנת ר"ח, אך על שתיהן קשה ושיטת ר"ח נשאת לא ברורה.

אפשרות ראשונה היא שפירוש המילה מוחל הוא לומר את המשפט האמור. אך הרמב"ן דוחה הסבר זה שכן אין זו מחילה, ודבר נוסף, בין למאן דדאין דינא דגרמי ובין למאן דלא, הכא המוכר שמחל צריך להחזיר לקונה את דמי המקח שכן זהו מקח טעות.

אפשרות שניה שמעלה הרמב"ן היא, שכיון שיכול לומר כך מוכיח ש"לא איסתלק ליה מהאי שטרא לגמרי ועדיין ברשותו הוא עומד ויכול למוחלו".

הרמב"ן מביא שהרי"ף הקשה שתי קושיות על ר"ח אך כותב הרמב"ן שאינן:

הרי"ף הביא בדעת הר"ח שכאשר השטר ניתן ע"י שכיב מרע אינו ניתן למחילה משום ששכיב מרע "מידק דייק ויהיב", ומקשה הרי"ף שא"כ גם אשה תוכל למחול על חובה אע"פ שהכניסתו לבעלה, ועוד הרי ידוע ששכיב מרע שהבריא חוזר במתנתו והכיצד והרי הוא מידק דייק.

לגבי שאלתו השניה נראה שיש לחלק בין מצב בו השכיב מרע קם מחוליו ומתנתו מתבטלת שכן כל מתנתו היתה על הצד שימות ולא שייך לומר שמידק דייק, לבין ענינו אשר בו שכיב מרע שהולך להיפטר מן העולם מקפיד בדבריו כדי לא לצאת את העולם עם חטא של שקר ומקח טעות.

אבל הרמב"ן בעצמו מקשה קושיא עצומה: אדם אינו נאמן לומר פרוע משום שחב לאחרני אא"כ יש לו מיגו של מחילה, אבל פה הרי התהפכו היוצרות אנו רוצים שיהיה נאמן למחול במיגו של פרוע.

שיטת התוספות וסייעתם טעונה ליבון שכן אם רבנן תיקנו מכירת שטרות מדוע המכירה איננה גמורה, כיצד המוכר עדיין רשאי למחול את החוב.

הרמב"ן⁹ שואל על תוספות מגמרא בקידושין¹⁰ בשיטת ר' מאיר, המקדש בשטר חוב דאחרים מקודשת, משמע מדאורייתא, ואם קניין שטרות הוא רק מדרבנן כיצד הקידושין הם מדאורייתא.

שואל הפני יהושע: לכאורה שאלת הרמב"ן איננה מובנת שהרי מיד לאחר מכן

⁹ ב"ב דף קמ"ז ע"ב.

¹⁰ דף מ"ח ע"א.

מעמידה הגמ' שלדעת ר' מאיר מקודשת במעמד שלושתם ושם הוי קנין ודאי מדרבנן ; ומסיים הפניי שיש ליישב בדוחק.

מסביר האבני מילואים¹¹ - הרמב"ן סובר שקנין דרבנן מהני לדאורייתא משום דהפקר בית דין הפקר ולכן במעמד שלושתן הקידושין הם מדאורייתא וההוכחה לכך היא שאינו יכול למחול. הסיבה לכך היא שבמעמד שלושתן כולם ניצבים פה: הלוח, המלוה והקונה, וכאילו נוצרת כאן הלואה חדשה מהקונה ללווה, והמלוה יצא מהעיסקה ולכן אינו יכול למחול.

מה שאין כן במוכר שטר חוב לחבירו, המכירה נעשית באמצעות המלוה - המוכר ולכן הוא נשאר בעיסקה ובידו למחול, ולא נוכל לומר הפקר ביי"ד הפקר, ולכן הקידושין מדרבנן.

וא"כ שואל הרמב"ן הרי מהגמ' משמע שהקידושין הם מדאורייתא, ולכן הרמב"ן מצדד בפרושו של ר"ת.

כיצד תוספות וסיעתם יישבו את קושיית הרמב"ן.

הר"ן בקידושין¹² מסביר את ההבדל בין המקדש במלווה דידה, של האשה, שאינה מקודשת לבין המקדש במלוה דאחרים שכן מקודשת ואומר הר"ן שבשניהם אומר לה שמקודשת בהלואה. בהלואה שהלוה הוא לה אינה מקודשת כי מלוה להוצאה ניתנה ודעתה איננה על המחילה אלא על הזוזי והזוזי אפילו אם הינם בעולם מלוה להוצאה ניתנה ואינה מקודשת בכך, משא"כ במלוה של אחרים דעתה על המחילה ולכן מקודשת בהנאת המחילה.

א"כ הר"ן ימשיך לשיטתו שמקודשת בהנאה שנותן לה את החוב ואע"פ שנתנית השטר היא דרבנן ההנאה היא דאורייתא.

התוספות אצלו בכתובות יצטרכו להסביר כר"ן שמקדשה בהנאת המלווה, אבל התוספות בקידושין¹³ אינו לשיטתו שכן התוס' שם מסביר שבמלוה של אחרים מקודשת כיון שעבורה זהו דבר חדש וא"כ מקדשה במלוה עצמו, נצטרך לומר שהתוספות ס"ל כר"ת שמכירת שטר חוב דאורייתא.

האבני מילואים כותב שלרמב"ם אין חילוק בין הנאת מלוה לבין מלוה עצמו ולכן לא נוכל לתרץ כמו בר"ן, אז כיצד ניישב את דברי הרמב"ם.

קודם לכן נקדים את דברי הרמב"ן שתמיד אפשר לומר שגם לר' מאיר שהקידושין תופסים זה רק מדרבנן, אבל נראה שאפשר לענות אחרת: אם נדייק נראה דאצלנו בגמ'¹⁴ נאמר: "מודה שמואל במכנסת שטר חוב לבעלה וחזרה ומחלתו שאינו מחול מפני שידו

¹¹ סימן כ"ח ס"ק ל"ג.

¹² דף כ' ע"א מדפי הרי"ף.

¹³ דף מ"ז ע"ב ד"ה לעולם.

¹⁴ דף פ"ה ע"ב.

כידה".

אבל, אם נתבונן כיצד הדברים נפסקו ברמב"ם¹⁵ נראה שוני קטן: "האשה שהכניסה שטר חוב לבעלה אינה יכולה למחול אלא מדעת בעלה מפני שידה כידו", מדוע שינה הרמב"ם מדברי הגמרא.

נראה, שהרמב"ם רוצה לומר שאין נפק"מ בין שתי הנוסחים ולא רק כשהאשה מכניסה לבעלה ממון הם שותפים שוים ואין האחד רשאי למחול ללא רשות חבירו משום שהבעל אינו נחשב כקונה מיד האשה, אלא נכנס לאותו המעמד יחד איתה ושניהם בעמדת מלוה ישיר וזקוקים להסכמת הצד השני למחילה.

כנראה, סובר הרמב"ם שאותו דבר בכסף קידושיה של האשה שניהם שוים והאשה נכנסה למעמדו של הבעל יחד איתו ואף אחד אינו רשאי למחול על החוב לבד. האשה מקודשת בדיוק כמו במעמד שלושתן. ואילו הרמב"ן סבר שיש לחלק בין נכסים שהאשה מכניסה לחייהם המשותפים לבין כסף פשוט שיוצר פה רק את עצם הקניין של האשה לבעלה.

להלכה למעשה דעתו של הרמב"ם איננה ברורה שכן הרמב"ם לא התייחס לדבר במפורש, דברינו יתישבו היטב עם דברי המאירי שכותב שלרמב"ם אשה מקודשת בשטר חוב של אחרים, ולכן רמז לכך בהל' מכירה.

אבל גם למגיד משנה¹⁶ שכותב שמהרמב"ם משמע שאינה מקודשת במלוה דאחרים נוכל ליישב בדוחק שאם היינו יודעים בוודאות שהאשה סמכה על הבעל היתה מקודשת כי מבחינת ההלכה אם סומכת עליו ואיננה חוששת למכירה הרי זה כאילו שאינו רשאי למחול ומקודשת מדאורייתא.

תשובה נוספת לשאלת האבנ"מ על הרמב"ן ולפיה נפרש את מח' הראשונים בצורה שונה מופיעה בדבר אברהם¹⁷: לרמב"ן קנין דרבנן מועיל לשל תורה נאמר רק כאשר החיסרון הוא במעשה הקניין כגון מעמד שלושתן שחסר במעשה הקניין ואעפ"כ רבנן תיקנו שתועיל והיא מועילה אף לקידושין דאורייתא, אבל במוכר שט"ח, סובר הרמב"ן, שהמעכב איננו חיסרון במעשה הקניין אלא יש חיסרון בחפץ הנקנה, שכן שטרות הופקעו מתורת הקניינים, ולכן אפילו אם רבנן תיקנו שיועיל זה מועיל רק מדרבנן, כאן אין את הכלל קנין דרבנן מועיל לשל תורה.

אבל התוספות, כנראה, הבינו שאין חילוק וכל קנין דרבנן מועיל לשל תורה, ולכן מכירת שטרות אמנם מדרבנן אך קידושי האשה הם מדאורייתא, כמו במעמד שלושתן. וכהסבר זה מסביר גם ר' שמעון שקאפ¹⁸.

¹⁵ הלכות מכירה פ"ו הי"ג.

¹⁶ הלכות אישות פ"ה הי"ז.

¹⁷ ח"א סימן א' אות ט"ז.

¹⁸ מערכת הקניינים סימן י"א.

אך, על תרוצו של האבני מילואים יש קושיה חזקה: הרי הרמב"ן בעצמו בחידושיו למסכת גיטין¹⁹ כותב במפורש שבמעמד שלושתם ניתן למחול. ולכן נמשיך לתור אחרי ישוב אחר למח' הראשונים: ר' שמעון שקאפ מביא תרוץ אחר²⁰:

גם אם נאמר שמכירת שטר חוב היא מדרבנן, כאשר הכסף עבר לקונה ודאי שהכסף שלו שכן אחרת יש פה גזל דאורייתא, אלא ברור שיחול פה הכלל של הפקר בי"ד הפקר. אבל כרגע כל עוד לא הגיע לידו, לראשונים הסוברים שמכירת שט"ח דרבנן סוברים שניתן לו כח הגביה של החוב אבל אין החוב עצמו באמת מכור לו שכן אז היתה כאן נתינה דאורייתא. ואם באמת מקדשה בכח הגביה ולא בחוב עצמו אז הקידושין הם דרבנן ולכן חייבים לומר שהמכירה מדאורייתא, כר"ת. ובמעמד שלושתם שזוהי באמת תקנה דרבנן תיקנו כעין דאורייתא שיכול למחול ובכך הרמב"ן לשיטתו בגיטין.

אבל שאר הראשונים יסברו לגבי מעמד שלושתן שאינו יכול לחזור בו כי שם מקדשה בחוב עצמו, ולגבי מוכר שט"ח נסביר בראשונים כמו שהסברנו לפי האבנ"מ. א"כ, נחזור לשאלה בה פתחנו - אם רבנן תיקנו מכירה בשט"ח כיצד המוכר רשאי למחול.

כעת נענה שבעצם המלוה מוכר פה את זכות הגביה (כמו שהזכרנו בדברי ר' חיים) ולכן יכול לחזור ולמחול.

ובמה מקדשה - בהנאה, לפי הר"ן, ולפי הרמב"ם כיון שע"י כסף זה נכנסים לחיות יחד יש לאשה סמיכות דעת שלא ימחול ללא רשותה ומתקדשת בכסף.

¹⁹ דף י"ג ע"ב.

²⁰ מובא באהל אברהם עמ' ת"א.